

TRT Repertuarına Kayıtlı Giresun Türkülerinde Dağ ve Ateş Kültünün İzleri¹

Münire BAYSAN²
İrem BAYRAKTAR³

Öz: Geçmişten günümüze halkların yaşamını etkileyen, onların duygu, düşünce ve davranışlarına yön veren bazı inanışlar, uygulamalar meydana gelmiştir. Kaynağını halkın yaşamından alan türkülerde bu inanışın ortaya koyduğu mitik unsurlar varlığını devam ettirmiştir. Türküler manevi unsurların açıkça görülebildiği, inanç öğelerinin yansıdığı yaygın halk kültürü ürünlerinden biridir. Dağ ve ateş kültü, Türklerin yaşamında çeşitli sebeplere bağlı bir şekilde kutlu varlıklar olarak kabul görmüştür. Bu çalışmada, Türk kültür ve mitolojisinin önemli kültürlerinden olan dağ ve ateş kültürünün TRT repertuarına kayıtlı Giresun türkülerindeki izleri ele alınmıştır. Çalışma kapsamında TRT repertuarına kayıtlı toplam 87 türkü incelenmiş, 8 adet türküye yer verilmiştir. Çalışmanın amacı, TRT repertuarındaki Giresun türkülerinde dağ ve ateş kültürünün mitolojik yansımaları tespit etmek, kült izlerinin ortaya çıkarılmasını sağlamaktır. Bu bağlamda, dağ ve ateşin söz konusu türkülerdeki rolleri belgesel tarama yöntemi ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Türkü, Mitoloji, Dağ Kültü, Ateş Kültü, Halk İnanışı*

¹ Bu çalışma TRT Repertuarına Kayıtlı Giresun Türkülerinde Mitolojik Unsurlar konulu tez çalışmasından üretilmiştir.

² Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kütahya/ TÜRKİYE. munire.baysan@dpu.edu.tr, ORCID 0000-0001-6167-7793.

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kütahya/ TÜRKİYE. iremvoleybol2000@gmail.com, ORCID: 0009-0005-4942-7624

Gönderilme Tarihi/ Received: 20 Mayıs 2025/ 20 May 2025

Kabul Tarihi/ Accepted: 13 Haziran 2025/ 13 June 2025

Traces of Mountain and Fire Cult in Giresun Folk Songs Recorded in TRT Repertoire

Abstract: From past to present, there have been some beliefs and practices that have affected the lives of peoples and shaped their feelings, thoughts and behaviors. In folk songs, which take their source from the life of the people, the mythical elements revealed by this belief have continued to exist. Folk songs are one of the common folk culture products in which spiritual elements can be clearly seen and belief elements are reflected. Mountain and fire cults have been accepted as blessed beings in the life of Turks for various reasons. In this study, the traces of the mountain and fire cult, which are important cults of Turkish culture and mythology, in Giresun folk songs registered in the TRT repertoire are discussed. Within the scope of the study, a total of 87 folk songs registered in the TRT repertoire were analyzed and 8 folk songs were included. The aim of the study is to determine the mythological reflection of the mountain and fire cult in Giresun folk songs in TRT repertoire and to reveal the traces of the cult. In this context, the roles of mountain and fire in these folk songs were tried to be explained by documentary scanning method.

Keywords: *Folk Song, Mythology, Mountain Cult, Fire Cult, Folk Belief.*

Giriş

Türküler, Türk sözlü kültürünün en yaygın ve dönüştürülebilir formlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Masal gibi geleneksel anlatı biçimlerinde genellikle özel bir anlatıcıya ihtiyaç duyulurken; türkülerin icrasında böyle bir gerekliliğin bulunmaması, onların daha geniş kitlelerce benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Kültürel bellek bağlamında işlevsel bir unsur olarak kabul edilen türküler, yalnızca bireysel ya da toplumsal duyguların dışavurumu değil, tarihî deneyimlerin, kültürel değerlerin, inançsal birikimin de yansımalarıdır. Bu bağlamda, türkülerde yer alan anlatılar, semboller ve imgeler incelendiğinde, geçmişten günümüze taşınan pek çok mitolojik unsurun izine rastlanmaktadır. Türk halkının kadim inanç sistemlerinden, özellikle de Orta Asya eski Türk inanç yapısından, İslami dönemin anlatılarına kadar uzanan mitolojik öğeler; doğa varlıkları, kutsal hayvanlar vs. aracılığıyla türkülerde yaşamaya devam etmektedir. Mitolojik anlatılar, ortak değer ve inanç sistemleri doğrultusunda şekillenmiş ürünlerdir. Mitler aracılığıyla günümüze uzanan toplumsal hafızanın sürekliliği, tarihsel bağlamda takip edilebilir (Gültepe, 2015:17).

Türkülerin toplumun yaşam serüvenini gün yüzüne çıkarma bakımından mitolojiden beslendiği düşünüldüğünde, Giresun yöresine ait türkülerde birçok mitolojik unsurun bulunduğu görülmektedir. Bu unsurlar, yalnızca geçmişten bugüne aktarılan kültürel değerleri değil, aynı zamanda insanın doğayla, kutsalla ve kendi varlığıyla kurduğu bağı da yansıtmaktadır. Giresun özelinde bu mitolojik öğelerin incelenmesi, türkülere yönelik daha derinlikli ve eleştirel bir bakış açısının oluşmasına katkı sağlayacak niteliktedir. Böylece hem kültürel mirasın korunmasına hem de halk edebiyatı çalışmalarına yeni bir perspektif kazandırılması mümkün olabilecektir. Araştırmada türkü sözleri nitel analiz teknikleriyle incelenmiş; belirlenen temalar mitolojik kavramlar ışığında yorumlanmıştır. Türkülerde sıkça karşılaşılan dağ ve ateş imgeleri, tesadüfi birer doğa tasviri olmaktan çok, kadim Türk inanç sistemlerinin günümüz halk kültüründeki izlerini yansıtmaktadır. Dağ kültü,

dağın yüceliği ve kutsallığı ile ilgili inançların halk belleğinde yaşamaya devam ettiğini gösterirken; ateş kültü, özellikle ocak, kor ve duman gibi temalarla, koruyucu, arındırıcı ve birleştirici nitelikleriyle öne çıkmaktadır. Dağ ve ateş kültürleri, Türk halk inanışlarında çoğu zaman birbirini tamamlayan sembolik öğeler olarak karşımıza çıkar. Özellikle “ocak dağ başında tütüyor” gibi ifadelerle sahip halk türküleri, bu birleşik kutsallığın izlerini taşır. Türk halk kültüründe dağın yüceliği ile ateşin koruyuculuğu birleşerek halkın yaşam biçimini, değerlerini ve evren algısını şekillendiren temel unsurlardan biri olmuştur. TRT repertuarına kayıtlı Giresun türkülerinde bulunan bu iki kült öğesi, sözlü kültürün günümüzde hâlâ canlı kalmasının ardındaki mitolojik sürekliliğin izlerini taşımaktadır.

1. Türk Halk Edebiyatında Türkü

Türkiye'nin sözlü kültür ortamında, ezgi eşliğinde icra edilen halk şiirlerinin tüm kategorilerini belirtmek için, âşık şiirleri dâhil en fazla kullanılan ad türküdür. Ezgi ve söz içeriğindeki çeşitliliğe, bölgesel ve tematik özelliklere bağlı olarak “türkü” teriminin yerine farklı kavramlar da kullanılmaktadır. Türk Halk Edebiyatı çalışmalarında, “türkü” terimi belirli sınırlar içinde tanımlanabilir; bu durumda, âşık şiirleri “tekerleme” olarak sınıflandırıldığında tür, kavramının kapsamı dışında konumlandırılabilir. Türküler, işledikleri temel konulara göre sınıflandırılmalıdır. Türkü; koşma, divan, gazel ve benzerleri gibi halk şiirinin her biçimi ile kırık hava şeklinde okunmuş sözlü ezgilerdir. Türkülerin doğuşu da ozanlık geleneğinin doğuşunda etkili olan şölen gibi mitolojik törenlerle ilişkilendirilebilir (Boratav, 1982: 162-163; Özbek, 2010: 20; Yakıcı, 2013: 70).

Bir kültürde türkü, en kapsamlı şiirsel ve müzikal anlam biçimini temsil etmekle birlikte zaman ve mekân açısından da süreklilik göstermektedir. Çağlar boyunca varlığını sürdüren ve geniş toplum kesimleri tarafından benimsenen halk türküsü, popülerliğini devam ettiren önemli bir folklor türüdür. Türkü, tarih boyunca varlığını sürdüren bir tür olarak, geçmiş

dönemlerdeki yaşam tasavvurlarına dair kesitler sunmakta, mitolojik öğeleri içinde bulundurmaktadır (Mirzaoğlu, 2005; Kaya, 1999: 211).

Anadolu'ya ilişkin yaşam biçimleri ve değerler türkülerde yansımıştır. Türkülerde, zaman zaman Orta Anadolu'nun zorlu iklim koşullarında doğaya duyulan hasret dile getirilirken; zaman zaman da Akdeniz bölgesinde Toroslara yerleşmiş Türkmen ve Yörük topluluklarının ezgileri öne çıkmaktadır. Türküler, Anadolu halkının kendini ifade etme aracı olarak tarih boyunca önemini korumuştur. Türkülerin dili sansürden etkilenmemiş, konu sınırlandırmasına tabi tutulmamış ve sosyal baskılara boyun eğmemiştir. Toplumun içinde var olan türkülerde, yeni toplumsal unsurların türkülerde dâhil olması; unutulmuş ve terk edilenlerin ise giderek azalması veya zamanla silinmesi beklenen bir durumdur (Ataman, 2009: 104-108; Başgöz, 2008: 126; Uğurlu, 2009: 158).

2. Türk İnanç Paradigmasında Dağ Kültü

Yeryüzünde bazı şeyler, insanlar tarafından kült kelimesinin içerdiği anlamda kutsanmıştır. Dağlar da yüceliği, ıssızlığı ve esrarlı havası ile insanların kutsiyet verdiği yerlerden biri olmuştur. Taşındıkları önem derecesine göre farklı olmakla birlikte, dinî pratiklerin ve inanç sistemlerinin şekillendirdiği coğrafyada dikkate değer bir konuma sahip olmuşlardır. Bu anlam çeşitliliği; kimi zaman söz konusu yerlerin kozmik dağ şeklinde tasavvur edilmesinden, kimi zaman vahyin iletildiği ve gözlem yapılan alanlar olarak düşünülmesinden, kimi zaman da kutsalın mekânı ya da kutsiyetin coğrafi rehberi olarak değerlendirilmesinden ileri gelmektedir. Dağlık ve ormanlık özellikleriyle öne çıkan Ötüken, Göktürkler ve Uygurlar döneminde, siyasi ve kültürel merkez niteliği taşımıştır. Merkezin kutsal bir işlev üstlenmesi nedeniyle dağlar ve bu alanlarda yer alan unsurlar kutsallık atfedilen varlıklar hâline gelmiştir. Her Türk efsanesinde kutsal dağlar, açık ve kapalı bir şekilde karşımıza çıkarlar (Diana L. ECK 2005: IX/6212; Bayat, 2006: 48; Ögel, 1971: II/284).

Kamların dualarında görülmektedir ki, özellikle dağlardan bahsedildiğinde, dağın fiziksel varlığı ile kutsallık anlamı arasında kesin bir ayırım yapmak güçtür. Bazı dağlar belirli kabilelerin kökenini temsil eden unsurlar arasında yer alırlar. Dolayısıyla, belirli bir kabilenin kökeni, kültürel ve inançsal bağlamda kutsal bir dağa atfedilmektedir. Dağlar, büyük kamların sahip olduğu manevi gücün menşei olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, dağların kabilelerin kurucu ataları olarak kabul edilmesi daha yaygın bir anlayış biçimidir. Dağlar, tanrısal varlıkların insanlarla temas kurduğu kutsal mekânlar olarak algılanmışlardır (Hassan, 1985: 120-121; Tanyu, 1973:6).

Türk ve Moğol mitolojilerinde, Gök Tanrı'ya yakınlığı ve zaman zaman destekleyiciliği ile temsil edilen; ağaçlarla kaplı, erişilmesi zor ve mistik özelliklere sahip olan dağ, daima merkezi bir role sahip olmuştur. Göç sürecinde, Türkler Orta Asya kökenli yer adlarını Anadolu'daki birçok yüksek konuma aktarmış ve bu alanlarda çeşitli kültürlerin gelişmesine zemin hazırlamışlardır. Bunun yanı sıra, yerel inançlar tarafından önem verilen tepeler, kutsal mekânlar olarak benimsenmiştir. İslamiyet'in Türk toplulukları arasında kabul edildiği ilk dönemlerde, dağın kutsal anlamının belirgin bir şekilde varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Örneğin; Kazılık Dağı, Dede Korkut Kitabı'nda dua edilen bir varlık olarak anılmakta çöküşü ve yaşlanması ise korkutucu bir olay olarak betimlenmektedir. Toros Dağları çevresinde, günümüzde de dua etme ya da kurban adama amacıyla ziyaret edilen kutsal mekânlar vardır. Türklerin Anadolu'ya göçüyle birlikte Orta Asya kökenli Altın Dağ ve Akdağlar inancı zamanla etkisini yitirmiş, bunun yerine Kaf Dağı ve Tur Dağı gibi yeni mitolojik unsurlar ön plana çıkmıştır (Bonnefoy, 2000: 147; Ögel, 1971: 290).

Altay ve Teleüt destan geleneğinde, kahramanlar Yer-Su varlıklarına kırmızımsı tüylü at, yerel dağ ve orman ruhlarına ise açık sarı atlar adak olarak sunarlar. Yapılan saha araştırmaları, Doğu Anadolu'da İslam öncesine ait dağ inançlarının çeşitli formlarda günümüzde de yaşamaya devam ettiğini gös-

termektedir (Potapov, 2012: 333; Kalafat, 1990: 34-36).

Mitolojik metinlerde, dağ sahibinin uzun büyük göğüsleri olduğu belirtilir. Bu görünüş itibarıyla onu, mitolojik “Al-Hal” motifine yaklaştırır. Halk inanışına göre dağ ruhunun çağrısına cevap verip arkasına dönen kişinin, ruhsal veya fiziksel bütünlüğünü kaybederek ölümle ya da delilikle karşılaşacağına inanılır. Tofa inanç sisteminde tüm ruhsal varlıkların dağ sahibinin hükmünde olduğuna inanılırdı. Altayların animistik (ölülerin ruhlarının canlanabileceğine dayalı bir inanç biçimi) inanışlarına göre sıradan insanların dağ ruhu ile karşılaşmaları yalnızca rüya yoluyla mümkündür. Dağ ruhunun kadın gibi düşünülmesiyle bağlı inancın izleri Türk halklarının anlatılarında varlığını korumaktadır. Önceki inanç sistemlerinin yerini yeni anlayışların almasıyla birlikte Altay halklarından Şorlar örneğinde görüldüğü üzere, dağ ruhu zamanla daha çok erkek figürüyle temsil edilmeye başlanmıştır. Dağ ruhunun kıızıyla evliliğin avcılara uğur getireceği düşüncesi, Sayan-Altay halkları arasında geniş bir şekilde yayılmıştır. Halk inançlarında dağ ruhunun, ormanda yaşayan canlıların üzerinde egemenlik kurduğuna dair bir kabulleniş vardır. Kumandinlere göre dağ ruhu, müzik ve kahramanlık hikâyelerine yoğun bir ilgi duyardı. Melodik ifadeye ve anlatıya duyduğu ilgi nedeniyle bu alanlarda öne çıkan bireylerle ilişki kurduğu, hatta sarı saçlı bir kadın görünümünde bu kişilerle beraber yaşadığına dair rivayetler dolaşmaktadır. Yenisey Türklerinin inanışına göre dağ ruhunun en sık tercih ettiği uğraşlardan biri at yelesiyle gerçekleştirdiği örgüdür. Dağ ruhunun kör olduğu yönündeki inanış, Sibiryâ’daki Türk halkları arasında yaygın biçimde kabul görmüştür. Bu toplulukta dağ ruhu, köre benzetilirdi. Dağ ruhu, Türk ve Moğol mitolojilerinde, özellikle kurt başı ile özdeşleştirilmiş figüratif bir varlık olarak yer almaktadır. Türk halklarının yaşadığı bölgelerdeki dağ adlarının önemli bir kısmının “kurt” anlamı içermesi, bu inancın izlerini taşıdığını göstermektedir (Beydili, 2004: 148-149).

3. TRT Repertuvarına Kayıtlı Giresun Türkülerinde Dağ Kültü

Yapılan araştırmada Giresun türkülerinde dağa duyulan yakınlık ve saygıdan dolayı insanların yaşadıklarını dile getirdikleri, dağa seslendikleri ve çeşitli duyguları haykırdıkları görülmüştür.

Dağı duman bürüdü
Üstümüze yürüdü
Anan Müslüman olsa
Seni bana verürdü

Evlerinin önünde
Tahtadan tekiri var
Ben yanıyum yürekten
Yârin ne haberi var

Atma beni vurursun
Kız kolların kurusun
Gidiyorum buradan
Arar beni bulursun (TRT THM, No: 4886)

Dağların birer engel olarak algılanması, büyük ölçüde heybetli görünümleri, aşılması güç yapıları ve doğal geçitlere nadiren izin vermeleriyle ilişkilidir. Yukarıdaki Dağı Duman Bürüdü adlı türküde de bu engelleyici nitelik, özellikle gurbete çıkan bireylerin, memleketinden ya da sevdiklerinden uzak kalanların duygu dünyasında, türkülere yansıyan özlem ve sitem söylemleri içerisinde açık bir biçimde kendini göstermektedir. Bununla birlikte dağ, yalnızca kutsal bir varlık olarak değil, aynı zamanda çok sayıda ruhsal varlığı barındırdığına inanılması bakımından da önem taşımaktadır (Çelik, 2020: 60).

Karşıdan gel karşıdan
Bizim evin başından
Karşiki dağlar gibi
Duman kalkmaz başımdan (TRT THM, No: 766)

“Karşiki dağlar gibi duman kalkmaz başımdan” dizesi, doğa unsurlarının insanın iç dünyasıyla özdeşleştirildiği güç-

lü bir metafor örneğidir. Burada “dağ” unsuru, sadece fiziksel bir unsur olmanın yanı sıra bireyin içsel sıkıntılarını, özlem ve kederlerini taşıyan sembolik bir alan olarak karşımıza çıkar. “Duman kalkmaması” ise sürekli süren bir hüznün, içinden çıkılamayan bir ruh hâli ve ağır bir duygusal yük anlamına gelir. Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere dağ, bir insan gibi eylemde bulunup gamlı ve dertli bir hal alabilir. Dağa atfedilen bu insanî sıfat, dağ kültürünün bir sonucudur. Mitolojik anlatılarda dağlara atfedilen kutsallığın oluşumunda, özellikle yanardağların geçmiş insan zihninde yarattığı etkilerin belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir. Bu çerçevede duman, dağ ya da benzeri varlıklara atfedilen kutsallığın simgesel bir göstergesidir (Gökşen, 2016).

(Aman) ben bir garip bülbül idim sarpa tünedim
Çırpınıp uçmaya yoktur ganedim
Ben bu kara bahtı çok yerlerde sınıdım
Kara taşa bassam izim belli olur
(Aman) yüce dağ başında bir top kar idim
Yel vurdukça ılgıt ılgıt eridim
Evvel yârin sevdiği de ben idim
Şimdi garip garip (gurbet gurbet) gezen ben oldum (TRT THM, No: 72)

Dağların “yüce” olarak konumlandırılması hem fiziksel olarak yüksek oluşlarından hem de manevi bir ulaşılmazlık ve yücelik taşıyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda dağ, insanın ulaşmak istediği ama hiçbir zaman tam olarak varamayacağı bir bilgelik tepesidir. Dağların zirvesi, göğe en yakın yer olmaları bakımından, kadim inançlarda Tanrısal olanla iletişimin mümkün kılındığı özel alanlar olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, “yüce dağ başı” ifadesi, halk anlatılarında ve türkü metinlerinde sıklıkla aşılmaz zorluklar ve sevdıyla yoğrulmuş gurbet yolları bağlamında da kullanılır. Yücelikleriyle dikkat çeken dağlar; kutsal varlıkların ikamet ettiği, ataların ruhlarının yerleştiğine inanılan, ritüel uygulamaların yoğunlaştığı mekânlar olagelmişlerdir (Köse, 2019).

Dağ başı fener
Mum yanar söner
Gavurun kızı
Çark gibi döner
Hayda gidelim
Bir yerde durmayın
Yerden irak olun
Yardan olmayın
Dağ başı fener
Mum yanar söner
El kızı değil mi
Her yana döner (TRT THM, No: 3215)

Yer-Su ruhlarına yönelik tapım, aynı zamanda dağa tapmaktır. Yeryüzünden gökyüzüne doğru yükselen dağlar, tanrıların tezahürü olarak algılanmıştır (Tümer-Küçük, 1997: 85). Dağ, Türk mitolojisi ve halk anlatılarında yüceliğin, erişilmezliğin ve kutsallığın sembolü olarak yer almaktadır. İslamiyet öncesinde yüksek dağların zirveleri Tanrı mekânı olarak tasavvur edilir (Gökşen, 2016). Altaylar, Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar çoğu zaman ölümlerini dağ başında gizli yerlere gömerlerdi (Sönmez, 2008:49).

Sevdiğin hasına
Vuruldum oyasına
Aca girecek miyim
Yarimin rüyasına
Görele, Gaynar, Pazar
Gidelim Cimidi'ye
Hac dağından yukarı
Sis dağımı gezmeye (TRT THM, No: 4893)

Bu dizelerde zikredilen Hac Dağı ve Sis Dağı, doğrudan yöresel topografyaya işaret etmekle birlikte aynı zamanda kavuşma özleminin temsili olarak da değerlendirilebilir. Dağa yönelmek, dağları aşmak ya da dağlarda gezinmek, halk anlatılarında ve türkülerde, bir tür arayış ya da kavuşma uğraşı anlamına gelmektedir. Türküde yer alan “Hac Dağı” ifadesi,

dağa atfedilen kutsiyetin de bir göstergesidir. Türklerle birlikte Anadolu'ya gelen dağ kültü, İslamiyet çerçevesinde şekillene- rek kutsal dağ inancını oluşturmuştur (Ocak, 1993).

4. Türk İnanç Paradigmasında Ateş Kültü

İlk insanlar meyve ve otlarla beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Mitolojik metinlerde, Tanrı'nın etle beslenme emri sonrasında ateşin elde edilmesi amacıyla Ülgen'in gökten biri siyah diğeri beyaz iki taş indirdiği, bu taşların yardımıyla kuru otların tutuşturulduğu aktarılmaktadır. Anlatıda Ülgen, ateşin nasıl yakılacağını insanlara ilk kez göstererek “bu ateş atamın kudretinden taşla düşmüş ateştir” dedi. Altay ve Yakut halk inançlarında, çakmak taşıyla elde edilen ateşin kutsal kabul edilmesi, ateşin kökenine ilişkin yukarıdaki gibi mitolojik anlatılarla temellendirilmektedir. Kuzey Altay topluluklarında, evlilik törenlerinde güvey ve gelinin ilk ateşi çakmak taşıyla yakması bir gelenek olarak sürdürülmektedir. Altay halkı, ateşle ilgili ritüel konuşmalarında ateşe “güneş ve aydan ayrılmışsın” demektedir. Türk kültüründe ateşe bakarak gelecek hakkında kehanette bulunma pratiği, uzun süredir var olan bir gelenektir. Yakutlar ocaktaki külün kıpırdadığını görürlerse “çocuk ruhu oynuyor” diye ifade ederler ve ateşin aileye yeni bir bireyin katılacağını işaret ettiği inancını kabul etmektedirler. Orta Asya'da Türkler arasında ateşe bakarak gelecek hakkında yorum yapma geleneği de oldukça yaygınlaşmıştır. Türk kültüründe iki çeşit ateş olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, gündelik işlerin halledilmesi için yakılan sıradan ateştir. Bu tür ateş; yemek pişirme, ısınma gibi günlük ihtiyaçları karşılamak amacıyla kullanılmaktadır. İkincisi ise Tanrı yahut ruhlarla iletişim aracı olarak yakılan kutsal ateştir (İnan, 1986: 66-67; Gülyüz, 2019: 204; Ögel, 2003: 325).

Altaylarda ateş, evin ortasında olmalıdır. Ateşte pişen yemek, yaşamın temel gereksinimlerinden biridir. Söz konusu rolü dolayısıyla ateş, kutsiyet atfedilen bir varlık haline gelmiştir. Misafirin getirdiği ekmek benzeri yiyecekler, ev sahibi tarafından genellikle ikinin katları olacak şekilde bölünür; bu

parçaların dört tanesi ise ritüel bir uygulama olarak ateşe sunulur. İnanışa göre, “insanoğlu yediğini çıkarıyor. Bu büyük ölçüde israftır. Getirilen hediyelerden ateş gibi kutsiyetlere ikram edilmelidir”. İnsana getirilen yiyeceklerin bir kısmının ritüel amaçla ateşe veya doğaya sunulması sebebiyle bireyin daha büyük bir karşılık alacağına inanılmaktadır. Ateşe adak olarak sunulacak yiyeceklerin seçimi, inançlarla şekillenen bir tercihe dayanmaktadır. Eski Türklerde hakanlarda da kut anlayışı içinde, ateş benzetmesi bulunmaktadır. Uygurların hakanı alevli bir ateşe benzetilmektedir. Ergenekon Destan’ında Türklerin ateş aracılığı ile özgürlüğüne kavuşması, Türklerin ateşi kurtarıcı olarak görmelerine sebep olmuştur (Kalafat, 2004: 85; Esin, 1978:96; Gömeç, 2011).

Altay halklarının bazılarında yemin edilirken, Yakutlarda görülen biçimiyle ateşin kutsallığından yararlanılarak, ifade edilen sözlerin gerçekliğini onaylatma amacıyla ateşe yönelinmektedir. Ateşin durumuna bakılarak kehanette bulunma veya olaylara ilişkin çıkarım yapma, yaygın bir inanç olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Yakut inanç sisteminde, ateşten sıçrayan bir kömür parçasının ateş başında oturan bir bireyin kucasına düşmesi, olumlu bir gelişmenin habercisi olarak değerlendirilmektedir. Bazı Arap seyyahların aktarımlarına göre bir Türk hakanı adına yakılan büyük bir ateşin önünde kurban törenleri düzenlenmiş; ateşin başında dualar edilerek, alevlerin hareketlerinden kehanette bulunma uygulamalarına yer verilmiştir. Yabancılara, aile evinin ocağının (ateşinin) başında yer almasına izin verilmemesi, bu mekânın aile yapısı içerisindeki kutsal ve ayrıcalıklı konumunu ortaya koymaktadır. Altay Tatarlarında da farklı bir soy ailesine gelin giden evin kızı dahi, ateş başında ağırılanma ayrıcalığından yoksun bırakılmaktadır. Geçmiş dönemlerde ateş yakmanın güç ve emek gerektiren bir işlem olması nedeniyle ocağın ateşinin devamlılığını sağlamak ve sabah kolaylıkla yeniden tutuşturmak amacıyla gece boyunca ateş küllerle örtülerek korunmaktaydı. Türkiye coğrafyasında, eski Türk ateş kültürüne bağlı olarak gelişen inanç sistemleri içinde en çok bilinen ve yaygın olanı, Nevruz ateşi

etrafında icra edilen ateş üzerinden atlama törenidir (Harva, 2015: 189-190; Bekki, 2007).

5. TRT Repertuvarına Kayıtlı Giresun Türkülerinde Ateş Kültü

Tanrıların hiyerarşisinde, ateşin aile ve kabile düzeyinde önemli bir rol üstlendiği, bu önemini büyük siyasal toplulukların elit kesimlerinde de sürdürdüğü düşünülmektedir. Ateşe dair özellikle İbn Kurdadbeh, İbn Rüşd, Mervazi, el-Bekri vb. müslüman gözlemcilerin “hayranlık”, “saygı” terimlerini ne denli sık kullandıklarını, ateşe ilişkin bugün de korunan ve icra edilen dualar ile sungulara yönelik belgeler olduğu bilinmektedir. Dede Korkut Kitabı’nda “soyunu sopunu yok edin” demek için “ocağını söndürün” denir (Roux, 2021: 218).

Çatak altından çıktık voltaya
Acemi balıklar yavrum gelmez oltaya
Zalimin kızını aldık da ortaya
Ateşlere yansın ah o zalim Giresun
İnip de çatak altına dayıları göresin (TRT THM, No: 3680)

Yukarıdaki dizelerde geçen “Ateşlere yansın ah o zalim Giresun” ifadesi, yalnızca bir beddua ya da öfke söylemi değil, aynı zamanda ateş kültürünün halk edebiyatındaki sembolik işlevine dair önemli bir göstergedir. Türk halk kültüründe ateş hem arınmanın hem de cezalandırmanın simgesel aracı olarak iki yönlü bir anlam taşır. Ateşin bu türküdeki işlevi, doğrudan ahlaki bir yargı içerir; "zalim" sıfatı ile nitelenen kişi ya da topluluğun ateşle yok edilmesi değil, ateşle yüzleşerek günahlarının ortaya konması arzulanır. Bu yönüyle ateş, cezalandırıcı olduğu kadar gerçeği açığa çıkaran, saflaştırıcı bir unsurdur. Dolayısıyla bu dizedeki kullanımı, sadece bir folklorik ifade değil, aynı zamanda halkın kutsalla cezayı bir arada düşünebilen çok katmanlı inanış sisteminin yansımasıdır. Mazdaizm’i kabul eden ve ateşe eskiden beri saygı gösteren Türkler, İranlıların kutsal uygulamalarını benimseyerek, güneşin batışının ardından dağ zirvelerinde ateş yakma geleneğini sürdürmüş-

lerdir. Evlerde ve tapınaklarda ateş sürekli yanar halde tutulmuş, söndürülmemesine özen gösterilmiştir (Uraz, 1994: 166).

(Oy) derenin gıyısında (da)
Guruluya ocaklar
Sözüme darıldılar (da)
Alsam ne yapacaklar (TRT THM, No: 164)

Türk kültüründe “ateş” ve ateşin yandığı yer olan “ocak”, yalnızca insanların fiziksel ihtiyaçları karşılayan bir araç değil, maddî bir nesne olmanın ötesinde canlı bir varlık gibi anlamlandırılmıştır. Ateş ve ocak, kutsal bir varlıkla özdeşleştirilmiş; bu varlığın insan hayatına yön verdiği inandırılmıştır. Türk mitolojik sisteminde, insan yaşamına doğrudan etki eden ateş ve ocak gibi unsurların da kendilerine özgü bir koruyucu varlıkla ilişkilendirildiği tespit edilmektedir. Tabiatla bağlantılı tüm varlıkların bir iye ile temsil edildiği anlayışta, iyeler söz konusu varlıkların yöneticisi ve koruyucusu kabul edilmektedir. Koruyucu ruhlar, ait oldukları varlıklarla özdeşleştirildikleri için, bu inanış zamanla söz konusu varlıklara yönelik çeşitli tabu ve davranış biçimlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Kumartaşlıoğlu, 2016: 86-87).

Kız söndürme ocağım
Sensiz geçerse çağım
Fındık gabuğu gibi
Yanıp kül olacağım (TRT THM, No: 4968)

“Kız söndürme ocağım / Sensiz geçerse çağım / Fındık gabuğu gibi / Yanıp kül olacağım” dizeleri, Türk halk şiirinde ve türkü geleneğinde ateş ve ocak kültürünün aşk ve özlem ile iç içe geçtiğini gösteren örneklerden biridir. “Ocağın sönmesi” deyimi tarihsel süreç içerisinde aile birliğinin dağılması, soyun devamının kesintiye uğraması, kutsal olanın sürekliliğinin bozulması ve kimi zaman da bir neslin yok oluşu gibi toplumsal düzeyde önemli sonuçları doğuran kültürel bir anlatım biçimine dönüşmüştür. Yine bu ifade özellikle halk edebiyatı ürünlerinde, destanlarda, ağıtlarda ve türkü sözlerinde sıkça kullanılarak aile reisinin ölümü, evlat kaybı, sevgili

ve eş kaybı veya yurt edinilen yerin terk edilmesi gibi derin travmatik durumların simgesi hâline gelmektedir. Bu yönüyle ocağın sönmesi kültürel sürekliliğin bireyden topluma uzanan ekseninde bir yas ve kayıp ifadesi olarak yorumlanmaya açık bir ifadedir denilebilir. Ateşin Türk mitolojisinde taşıdığı bir başka anlam da onun aileyi temsil etmesidir. Ateş ve merkez arasında kurulan ilişkinin kökleri, ateşin insanlar tarafından evcilleştirildiği dönemlerin bir kalıntısı olarak mitolojik süreçte varlığını sürdürmüştür (Çelik, 2020: 51).

Sonuç

TRT Repertuarına kayıtlı Giresun Türkülerinde dağ ve ateş kültürünün izlerinin araştırıldığı inceleme çerçevesinde, her iki kültürün de Türk kültüründe çok yönlü, simgesel ve işlevsel biçimlerde tezahür ettiği tespit edilmiştir. Çalışmanın konusu olan türkü sözlerinde karşılık bulan dağ merkezli motiflerin, zaman içerisinde inanç sistemlerindeki dönüşümlerle birlikte biçimsel bir değişime uğradığı; geleneksel inanışlarla çelişmeyecek şekilde yeniden yapılandığı gözlemlenmiştir. Dağların Giresun türkülerinde engel, aracı, derman kaynağı ya da hüzün ortağı gibi işlevlerle temsil edilmesi, dağ kültürünün doğrudan yansımaları olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra, dağların insanî niteliklerle betimlenmesi, geçmişte kutsallık atfedilen ve iye olarak kabul edilen bu varlıkların, zamanla karakter düzeyinde insanileştirildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, doğada cansız bir varlık olan dağa yüklenen canlılık izlerinin, dağ kültürü bağlamında şekillendiğini açıkça ortaya koyar. Giresun türkülerinde yer alan ateş kültürü unsurlarının da zamanla inanç sistemlerinde meydana gelen dönüşümler doğrultusunda sembolik bir evrilmeye uğradığı; kadim inanışlarla çatışmayacak biçimde yeniden anlamlandırıldığı görülmektedir. Ateşin ve onunla özdeşleşen ocak kavramının, türkü metinlerinde aşkın, ayrılığın, yaşamın ve toplumsal aidiyetin metaforu hâline gelmesi, ateş kültürünün halk belleğindeki etkisinin sürekliliğini göstermektedir. Aynı şekilde, ateşin yalnızca fiziksel bir unsur değil, duygusal ve kutsal bir alanın simgesi olarak canlılıkla betimlenmesi, geçmişte kutsal bir nitelik yüklenen bu unsu-

run, doğrudan insana benzetilmese de simgesel düzeyde insani özelliklerle donatılarak kişileştirildiği görülmektedir. Bu durum, ateşe yüklenen değerlerin, ateş kültü ve ocak inancı ekseninde şekillenmeye devam ettiğinin bir göstergesidir.

Kaynaklar

Ataman, A. (2009). *Bu Toprağın Sesi-Halk Musikimiz*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Başgöz, İ. (2008). *Türkü*, İstanbul: Pan Yayıncılık.

Bayat, F. (2006). *Türk Mitolojisinde Dağ Kültü*. *Folklor/ Edebiyat*, C.12, Sayı 46.

Bekki, S. (2007). *Ateş Etrafında Oluşan Halk İnanışları ve Nevruz Ateşi*, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi* (41): 249-254.

Bonnefoy, Y. (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü I-II*. çev.: Levent Yılmaz, Ankara: Dost Kitabevi.

Boratav, P. N. (1982). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Çelik, A. (2020). *Kırgız Arkaik Destanları ve Mitoloji*, İstanbul: Paradigma Akademi.

Duymaz, A. ve Şahin, H. İ. (2008). *Kaz Dağlarında Dağ, Ağaç ve Ocak Kültü Üzerine İnanış ve Uygulamalar*, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (19): 116-126.

Eck, L. D. (2005). *The Encyclopedia of Religion*, "Mountains Md.", ABD, Thomson Gale Co., IX

Esin, E. (1978). *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Gökşen, C. ve Gökşen, R. (2016). *Dağ'ın Türkülere Mitik Bir Öge Olarak Yansıması*, *Journal of Turkish Research Institute* (57): 1599-1618.

Gömeç, S. (2011). *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Anka-

ra: Berikan Yayınları.

Gültepe, N. (2015). Türk Mitolojisi, İstanbul: Resse Kitabevi.

Gülyüz, B.G. (2019). İslam Öncesi Türk Kültüründe Ateş ve Ateşe Hükmedenler (Maddi Kültür İzleri Işığında), Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (11): 201-223.

Harva, U. (2015). Altay Panteonu, çev.: Ömer Suveren, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Hassan, Ü. (1985). Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler, İstanbul: Kaynak Yayınları.

İnan, A. (1986). Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kalafat, Y. (1990). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Kalafat, Y. (2004). Altaylardan Anadolu'ya Kamizm-Şamanizm, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Kaya, D. (1999). Anonim Halk Şiiri, Ankara: Akçağ Yayınları.

Köse, O. (2019). Türk Kültüründe Dağ ve Düzgün Baba Dağı, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (1): 13-24.

Kumartaşlıoğlu, S. (2016). Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü, Konya: Kömen Yayınları.

Mirzaoğlu, F. G. (2005). Türkülerde Mitolojik Unsurlar, Türkbilig (10): 34-53.

Ocak, A.Y. (1993). Dağ: Eski Türklerde Dağ Kültü. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:8, 401-402.

Ögel, B. (1971). Türk Mitolojisi, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ögel, B. (2003). İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Özbek, M. (2010). Türkü Deyip Geçme Tanı, Türk Yurdu Dergisi Türkü Özel Sayısı (30): 19.

Potapov, L.P. (2012). Altay Şamanizmi, çev.: Metin Ergun, Konya: Kömen Yayınları.

Roux, J. P. (2021). Türklerin ve Moğolların Eski Dini, çev.: Aykut Kazancıgil, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Sönmez, S. (2008). Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tuva ve Şor Destanlarında Dağ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tanyu, H. (1973). Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara: A.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları.

Tümer, G. & Küçük, A. (1997). Dinler Tarihi, Ankara: Ocak Yayınları.

Uğurlu, N. (2009). Folklor ve Etnografya-Halk Türkülerimiz, İstanbul: Örgün Yayınevi.

Uraz, M. (1994). Türk Mitolojisi, İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

Yakıcı, A. (2013). Halk Şiirinde Türkü, Ankara: Akçağ Yayınları.

Arşiv Kaynakları

Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Türk Halk Müziği Nota Arşivi

İnternet Kaynakları

<https://www.repertukul.com/DAGI-DUMAN-BURU-DU-4886> (11.04.2025).

<https://www.repertukul.com/KARSIDAN-GEL-KARSIDAN-766> (11.04.2025).

<https://www.repertukul.com/BEN-BIR-GARIP-BUL-BUL-IDIM-Ova-Garibi-72> (11.04.2025).

<https://www.repertukul.com/DAG-BASI-FENER-3215> (11.04.2025).

<https://www.repertukul.com/HORON-EDELIM-HORON-4893> (11.04.2025).

<https://www.repertukul.com/CATAK-ALTIN-DAN-CIKTIK-VOLTAYA-3680> (16.04.2025).

<https://www.repertukul.com/YAYLANIN-SOGUK-SUYU-164> (16.04.2025).

<https://www.repertukul.com/FINDIK-DAL-DA-DAL-YERDE-4968> (16.04.2025).